

**Universitat de les
Illes Balears**

Facultat de Educació

Memòria del Treball de Fi de Grau

Les publicacions de les dones al BILE (1878-1936)

Francisca Riera Ferrer

Grau de Educació Social

Any acadèmic 2014-15

DNI de l'alumne: 41516224M

Treball tutelat per Bernat Sureda Garcia
Departament de Pedagogia i Didàctiques Específiques

S'autoritza la Universitat a incloure el meu treball en el Repositori Institucional per a la seva consulta en accés obert i difusió en línia, amb finalitats exclusivament acadèmiques i d'investigació

Paraules clau del treball:

Dona, Bolletí de la Institució Lliure d'Ensenyança (BILE), Institució Lliure d'Ensenyança (ILE), Educació, Concepción Arenal, Bertha Wilhelmi, Alice Pestana, María Luisa Navarro, Maria Montessori, Elisa López, Gabriela Mistral, María Sánchez i Juana Ontañon

Resum

En aquest treball es recullen i s'analitzen les diferents publicacions que varen fer les dones al BILE des del 1878 al 1936. Durant l'anàlisi dels seus articles, s'extreuen les principals idees i el temes que més preocupaven a les dones d'aquella època.

This essay analyses the different publications that 56 women made on the BILE (*Boletín de la Institución Libre de Enseñanza*) from 1878 to 1936. Throughout the analysis of such puublications, the main ideas and the issues that most concerned those women shall be examined.

Paraules claus

Català: Dona, Bolletí de la Institució Lliure d'Ensenyança (BILE), Institució Lliure d'ensenyança (ILE), Educació, Concepción Arenal, Bertha Wilhelmi, Alice Pestana, María Luisa Navarro, Maria Montessori, Elisa López, Gabriela Mistral, María Sánchez i Juana Ontañon

Castellà: Mujer, Boletín de la Institución Libre de Enseñanza (BILE), Institución Libre de Enseñanza, Educación, Concepción Arenal, Bertha Wilhelmi, Alice Pestana, María Luisa Navarro, Maria Montessori, Elisa López, Gabriela Mistral, María Sánchez, Juana Ontañon

Anglès: Women, Boletin de la Institució Libre de Enseñanza (BILE), Institución Libre de Enseñanza, Education, Concepción Arenal, Bertha Wilhelmi, Alice Pestana, María Luisa Navarro, Maria Montessori, Elisa López, Gabriela Mistral, María Sánchez, Juana Ontañon

Índex

Introducció	pàg. 5
Objectius	pàg. 6
Metodologia	pàg. 7
Estructura i continguts	pàg. 8
Les dones a la ILE	pàg. 9
Biografia de les dones que publiquen al BILE (1890-1936)	pàg. 12
Temes i idees que aporten al BILE	pàg. 28
Conclusions	pàg. 39
Bibliografia	pàg. 42
Annex 1	pàg. 45

Introducció

La història ha estat estudiada i explicada des de la visió de l'home poderós fent invisible el paper de la dona o donant-li un rol equivocat. Per aquesta raó consider necessari estudiar les aportacions d'aquestes al llarg de la història.

Per altra banda, valor que un dels moments més importants i revolucionaris per l'educació i l'aparició de la dona a nivell social ha estat el període de la ILE. És per això que en aquest estudi m'he centrat en l'anàlisi de les aportacions de les dones al BILE des de 1878 al 1936 (des de l'aparició de la ILE fins que comença la Guerra Civil espanyola).

Un dels objectius principals de l'estudi és donar veu i visibilitat a les idees i la tasca duta a terme per aquestes dones, així com valorar el paper que han tingut en la història de l'educació espanyola tenint en compte el seu context.

Objectius

- Conèixer la situació de la dona durant la ILE.
- Cercar les aportacions de la dona al BILE.
- Extreure del BILE les idees i els temes que més preocupaven a les dones des de 1878 a 1936.
- Fer visible les veus de les dones dintre del BILE.
- Conèixer les vides de les dones que publiquen al BILE.

Metodologia

Per poder dur a terme aquest treball s'analitzaran els diversos BILEs "Boletín de la Institución Libre de Enseñanza" presents a l'hemeroteca digital "Prensa Històrica"¹, que bolletins van des del 1878 fins 1936.

Durant la realització del treball, vaig poder observar que no apareixien tots els exemplars. Dels 912 bolletins publicats, només s'han analitzat 573 BILEs, que són els disponibles a l'hemeroteca digital "Prensa Historica".

¹ Pàgina web de : L'Hemeroteca Digital de Prensa Historica.
http://prensahistorica.mcu.es/es/consulta/resultados_ocr.cmd?posicion=1&formato_fechapublicacion=dd%2FMM%2Fyyyy&tipoResultados=MRB&forma=ficha&id=8628

Estructura del treball

Les dones a la ILE

Biografia de les dones que publiquen al BILE (1890-1936)

Temes i idees que aporten al BILE

Les dones a la ILE

La ILE va néixer a partir de les idees krausistes, el seu objectiu fonamental era perfeccionar l'home a partir d'ell mateix, ja que no es confia amb el paper de les institucions socials. Un aspecte molt important, que va ajudar a canviar la percepció del món de moltes dones, és que els Krausistes veien necessari que per a poder millorar a ésser humà era imprescindible la dignificació de la dona, per aquesta raó a Espanya l'educació de la dona fou una peça clau de regeneració.²

Partit de la idea que una de les principals funcions de la família és l'educació, aquesta serà indispensable pels futurs homes i dones, per tant, es fa necessària que la dona avanci al mateix ritme que l'home. Es comença a considerar la dona com a part de la humanitat i necessita un tractament per arribar a la mateixa perfecció que l'home. Segons el Krausisme l'educació dintre de la família ha de ser igual per ambdós sexes fins a la joventut que homes i dones tenen destins diferents.³ El destí de la dona era la ser esposa i mare i poder transmetre una educació adequada als seus fills. Per tant, es necessari treure a la dona de la seva ignorància.

Krause refusa la idea⁴ que la dona era un home incomplet i que la seva finalitat era la maternitat, sinó que defensa la seva participació en la vida pública, aquest fet va provocar un fort impacte a la societat espanyola on existia unes xifres escandalosament elevades d'analfabetisme femení, va ser molt important el paper de Fernando de Castro, per començar a produir el canvi, gràcies a la revolució del 1868.

Fernando de Castro⁵, era un franciscà, que va reformular el cristianisme convertint-lo en més racional i utilitari. Desenvolupà nombroses activitats benèfiques i pedagògiques per realitzar les seves idees innovadores o renovadores. Un dels objectius fou “*formar a la*

² Idea extreta de: VÁZQUEZ RAMIL, R. (2012) *Mujeres y educación en la España contemporánea. La Institución Libre de Enseñanza y la residencia de Señoritas de Madrid*. Ediciones Akal. p.27

³ Idea extreta de: Ibídem p.28

⁴ Idea extreta de: Ibídem p.29

⁵ Idea extreta de: Ibídem p.30

mare de família sensata i conscient, capaç d'educar bé els seus fills"⁶. Per aquest motiu es va fundar l'Ateneo on es donaven els coneixements necessaris per brillar i al mateix temps regenerar la societat. Hem de tenir en compte que la seva presidenta no defensava l'emancipació de la dona, fet que enrellentia l'evolució de la dona.

Posteriorment es crea la Asociación para la Enseñanza de la Mujer 1870 per Castro amb l'objectiu de "*contribuir en el foment de l'educació i instrucció de la dona en totes les esferes i condicions de la vida social*"⁷ a continuació es varen fundar una sèrie d'escoles per a la formació de la dona com ara l'escola de institutius , de comerç, d'idiomes, de primària... gràcies a aquesta institució la dona disposava d'una ampla oferta de formació. De tota la feina duta a terme per Castro la va continuar la ILE.

La ILE⁸ defensa que la dona ha de ser instruïda i ha de gaudir d'una educació, però aquesta ha de ser diferent per ambdós sexes perquè no posseeixen les mateixes capacitats. Segons Giner, el matrimoni harmonitza l'oposició dels dos sexes, la dona ha d'educar els més petits, l'educació de les nines i la part interior, mentre que l'home ha d'educar els joves, els nins i l'educació cap a l'exterior i les relacions socials. Per aquest motiu es essencial la formació diferenciada dels sexes. Giner, defensava per tant la coeducació creia que era una requisit indispensable per fomentar el respecte mutu entre homes i dones, va començar a implantar la coeducació a pàrvuls i a les colònies d'estiu, i anar augmentat fins a nivells superiors.

Un altre tema que crea molta polèmica, fou l'educació completa de la dona i l'accés a qualsevol tipus de formació, hi havia dones com na Berta Wilhelmi que publica en el BILE (Boletín de la Institución Libre de Enseñanza) diversos articles sobre l'aptitud de les dones per a totes les professions. Són molt interessants les paraules de Emilia Pardo Bazán⁹ quan afirma que la situació de la dona ha de corregir-se, reconeixent un destí propi a la dona, per aquest motiu la dona ha de disposar d'una ampla varietat formativa i unes perspectives professionals iguals que les de l'home. Per reafirmar aquestes

⁶ Text extret de: Ibídem p.31

⁷ Text extret de: Ibídem p.34

⁸ Idea extreta de: Ibídem p.49-52

⁹ Idea extreta de: Ibídem p.61

paraules Rafael Torres¹⁰ desmenteix les opinions sobre la inferioritat fisiològica de la dona, diu que aquestes diferències són fruit d'una educació diferent, no de la naturalesa, en definitiva aquest autor defensa que s'ha d'educar de la mateixa manera als dos sexes.

Francisco Romero¹¹ va rebatre aquestes afirmacions, contestant que la dona era per naturalesa dèbil i per aquest simple motiu no pot rebre la mateixa educació ni ocupar els mateixos càrrecs que els homes. A aquestes paraules respon Concepción Arenal¹² dient que és un error inculcar a la dona que la seva única missió a la vida és la de muller i mare, aniquilant el seu jo moral i intel·lectual. Defensa una coeducació en tots els establiments, així com l'educació física femenina, educació que fins aleshores havia estat dedicada només als homes.

Com es pot veure la ILE defensava una coeducació però fomentant les diferències entre sexes, encara que hi havia pensadors i pensadores que defensaven una educació igualitària a tots els nivells. Com molt bé explica Pilar Ballarín en el seu article, *“la mesura més igualitària que es va produir en aquest període va ser que l'activitat de nins i nines seria igual i conjunta, posant fi d'aquesta manera a la tradicional divisió entre els sexes a l'escola primària, però es seguiran mantenint les diferències i serpacions en el pla d'estudis on s'inclouen les tasques pròpies de cada sexe.”*¹³

¹⁰ Idea extreta de: Ibídem p.61

¹¹ Idea extreta de: Ibídem p.62

¹² Idea extreta de: Ibídem p.62

¹³ Text extret de: BALLARIN DOMINGO, P. (2004) Género y políticas educativas. Revista de Educación, 6. Universidad de Granada. p37 . Article consultat en línia de la web: <http://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=1068265>

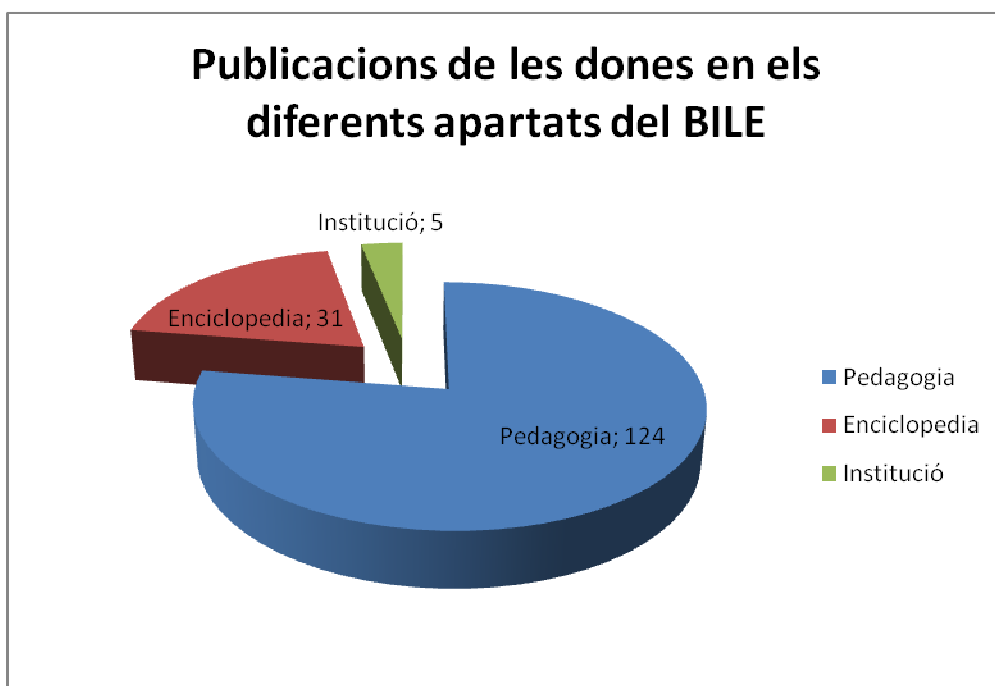
Biografia de les dones que publiquen al BILE (1878-1936)

El BILE¹⁴ va començar a publicar-se el 7 de març de 1877, la seva publicació és quinzenal fins que a l'any 1894 quan comença a ser mensual, continuant així fins que va deixar de publicar-se el desembre de 1936, degut a la situació política del país. Es varen publicar un total de 912 bolletins, dels quals he analitzat els 576 BILE existents a l'hemeroteca digital "Prensa Historica".

El BILE a partir de l'any 1889 es va dividir en tres seccions fixes que eren:

- pedagogia (apartat dedicat a temes d'ensenyament)
- enciclopèdia (destinat a la recollida de nova informació sobre temes d'història, ciència, art, arqueologia...)
- Institució (es parlava de temes referents a la pròpia institució).

En aquets 576 bolletins hi publicaren 52 dones, redactaren 160 articles. Apareixen en les diverses seccions del BILE, encara que hi ha una gran influència en la secció de pedagogia, com es pot veure en el següent gràfic:

¹⁴ idea extreta de: La web del BILE. <http://www.fundacionginer.org/boletin/boletin.htm>

A continuació, es detalla la biografia de les dones que varen publicar més articles en el BILE, degut a la impossibilitat de redactar totes les biografies per manca de temps i d'informació a la xarxa, es va optar per escriure la de les més influents dintre del BILE, aquestes foren les següents¹⁵:

¹⁵ A l'annex es pot veure la relació de totes les dones i els seus articles.

1. Concepción Arenal Ponte (1820-1893)¹⁶

Nascuda a Ferrol el 1820, intel·lectual espanyola del segle XIX, va dedicar tota la seva obra a aconseguir la dignitat humana, ella es definia com *una humil operaria de l'obra social*¹⁷ posseïa una gran sensibilitat social. Era una dona amb un esperit reformista, va anar superant totes les traves que trobaven les dones de la seva època per aconseguir uns estudis superiors. A més, fou una escriptora espanyola realista vinculada amb el moviment feminista del segle XIX.

Una dada curiosa és que va ser la primera dona espanyola en entrar a la universitat sense estar matriculada, dissimulava la seva presencia dintre de la universitat, vestint-se com un home. Allà assistia a les classes de Dret de la Universitat Central de Madrid.

Concepción es relaciona amb intel·lectuals Krausistes i admirava l'obra a favor de l'educació de la dona que duia a terme ella volia una igualtat real, no estava a favor en inculcar a la dona que la seva missió era la de esposa i mare, trobava que era com dir-li que per ella mateixa no podia ser res. Ella es va pronunciar a favor de la coeducació a tots els nivells, punt on molts intel·lectuals de la ILE no hi estaven d'acord.

Un altre tema, en el qual hi va treballar molt, va ser la reforma de les presons, però degut a la seva forta crítica en sistema presidiari va ser suspesa del seu càrrec, després de dos anys d'haver-lo aconseguit. Posteriorment, en el 1868, se la va nomenar Inspectora de les Cases de Correcció de Dones, càrrec amb el qual va agafar una gran fama i en el 1873 va ser cessada.

¹⁶ Per poder redactar la seva biografia és varen consultar els següents articles:

PIRAT, A. (2004) *Concepción Arenal y el Krausismo*. Moenia Vol 10, p. 355-373. Article consultat en línia de la web: https://dspace.usc.es/bitstream/10347/5767/.../pg_357-376_moenia10.pdf

PÉREZ MONTERO, M. E. (2008) *Concepción Arenal: Baluarte de un humanismo universal*. Anuario brigantino, num 31. Article consultat en línia de la web: biblioteca.ucm.es/tesis/der/ucm-t26081.pdf

CAPILLA PÉREZ, A. (2001) *Concepción Arenal: Un enfoque desde el trabajo social*. Universidad de Huelva. Portualia 1. p155-170. Article consultat en línia de la web: <http://rabida.uhu.es/dspace/handle/10272/113>

¹⁷ Text extret de: PÉREZ MONTERO, M. E. (2008) *Concepción Arenal: Baluarte de un humanismo universal*. Anuario brigantino, num 31. Article consultat en línia de la web: biblioteca.ucm.es/tesis/der/ucm-t26081.pdf p.103.

Un dels seus projectes de beneficència foren “Las Magdalenas” la seva finalitat era visitar les presons i oferir ajuda a les dones quan sortien d’aquestes.

Les seves obres relacionades amb la qüestió social foren moltes, a continuació es detallen uns exemples: *Manual del visitador del pobre* (1860). *La beneficencia, la filantropía y la caridad* (1861). *La cuestión social* (1880). *Cartas a un obrero* (1895). *Cartas a un señor* (1895). *El pauperismo* (1897). *Artículos sobre beneficencia y prisiones* (1900-1902). *La ilustración del pueblo* (1881). *Comentarios a la educación física, intelectual y moral de Herbert Spencer* (1882). *La instrucción obrera* (1892). *La igualdad social y política y sus relaciones con la libertad*.¹⁸

¹⁸ Text extret de: CAPILLA PÉREZ, A. (2001) *Concepción Arenal: Un enfoque desde el trabajo social*. Universidad de Huelva. Portuàlia 1. Article consultat en línia de la web: <http://rabida.uhu.es/dspace/handle/10272/113> p.6

2. Bertha Wilhelmi de Dàvila (1858 – 1934)¹⁹

Nascuda a Heilbronn (Alemanya), arriba a Granada a l'edat de 12 anys, després del incendi que patir la fabrica de paper de la seva família. Era una família protestant però que no practicava cap tipus de religió, això sorprenué molt a la societat granadina, a més, la seva mare era una dona amb idees “radicals” que viatjava constantment a Alemanya, en definitiva, era una família bastant lliberal.

Fou una dona de caràcter fort, vigorosa i presentava una gran sensibilitat, que defensava les idees higienistes, educatives, naturalistes, amb gran sentit regenerador en temes com l'aire lliure, les excursions, l'aprenentatge directe...

Es va casar dues vegades, en seu primer matrimoni no va durar massa, degut a que ella era molt jove i el seu home vint anys més vell, d'aquest matrimoni va tenir dos fills. Posteriorment es va tornar a casar però es varen acabar separant.

No es sap en massa claredat quan varen començar les relacions amb la ILE, però la seva relació es evident degut a la seva participació a la primera colònia d'estiu i les seves aportacions al BILE, entre altres participacions dintre de la ILE. Les idees de Berta eren molt semblants a les de la ILE, s'ha de tenir en compte que les idees que fundaren la ILE provenen d'Alemanya.

Una de les seves primeres obres socials, per les quals va ser premiada, foren les colònies escolars a Granada, crea al mateix temps una escola mixta i una biblioteca popular en el 1912. Va publicar diversos articles en el BILE i va realitzar al una ponència sobre l'aptitud de les dones per a totes les professions. A més, en el 1919 va començar una campanya antituberculosis.

¹⁹ Per poder redactar la seva biografia s'han extret les idees de: BALLARIN DOMINGO, P. (1990) *Feminismo, educación y filantropía en la Granada de entresiglos: Berta Wilhelmi*. La mujer en Andalucía (Actas 1er Enc. Interd. de Est. Mujer) Vol 1, p. 341 - 356. Article consultat en línia de la web: digibug.ugr.es/bitstream/10481/34728/1/Wilhelmi1.pdf

Dos aspectes lligats a la seva obra són la filantropia i l'educació, pretenia una regeneració social sobretot es centrarà amb l'educació dels nins, la sanitat i l'higienisme.

3. Alice Pestana (1860-1929)²⁰

Alice Pestana va néixer a Santarém al 1860, fou una educadora portuguesa republicana, culta i defensora de l'esperit laic.

Durant la seva vida va actuar com educadora, escriptora, traductora i preocupada pel sistema penal del menor i per la protecció dels menors. Fou un pont pedagògic entre Portugal i Espanya sobretot per donar a conèixer els canvis educatius que sorgien a Portugal durant la república.

La seva obra pedagògica comença a fer-se present a Espanya durant el republicanisme portuguès del segle XIX, gràcies a la figura de Bernardino Machado, que serà un pare intel·lectual i un guia per ella. Tot això la va ajudar a creure en l'educació com a eina de progrés, ja que a Portugal es presentaven nombroses deficiències en educació. Totes les seves idees i la seva feina la realitza mitjançant la docència, el periodisme i les seves obres literàries. És considerada una escriptora que va saber captar l'alma femenina i els interessos infantils, característica que l'acompanyarà tota la vida.

També es va preocupar molt per l'educació superior de la dona i realitzà nombrosos assajos sobre aquesta temàtica.

Les seves aportacions a la ILE es presenten com a tasques pedagògiques, com ara professora, traductora i col·laboradora. Una de les seves primeres tasques fou com a professora de llengües estrangeres al alumes del centre de la ILE a Madrid. Participà en la reforma pacífica de l'educació d'Espanya, i era una gran defensora de la pedagogia activa.

En els seus articles publicats al BILE parlava constantment dels menors delinqüents i de les seves necessitats. Considerava que havien d'establir-se els tribunals de menors,

²⁰ Per poder redactar la seva biografia s'han extret les idees de: HERNÁNDEZ DÍAZ, J.M. (2012) *Alice Pestana, Educadora portuguesa republicana en la Institución Libre de Enseñanza*. Revista Interuniversitaria Historia de la educación Vol 31 Universidad de Salamanca. P.257-273. Article consultat en línia de la web: <http://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=4091624>

especialitzats i amb l'ajuda d'altres professionals trobar la millor solució per aquests infants. A més, va defensar la idea que no era adequat que els menors complissin la seva pena en els mateixos establiments que els adults.

4. Maria Luisa Navarro Margati (1885-1948)²¹

Nascuda a França, encara que els seus pares eren espanyols. Va estudiar a Madrid a l'Associació per a l'Ensenyança de la Dona. La formaren personatges il·lustres tals com Ortega y Gasset, Domingo Barnés, Zulueta...

Forma part de la primera promoció de la Escuela Superior del Magisterio (1090-1912), les seves companyes de promoció foren María de Maeztu, Juana Ontañón, Gloria Giner...

Contreu matrimoni al poc temps de acabar a l'Escola superior amb Lorenzo Luzuriaga. Treballaren conjuntament en projectes com *El Boletín Escolar* (1917) poc després el deixaren per dedicar-se a la publicació de la *Revista de Pedagogía* (1922-1936), en aquesta revista es pot veure clarament les inquietuds educatives d'Espanya.

De manera simultània a la revista, també va treballar com a mestra de sordmuts. El seu interès en l'educació dels infants sordmuts, la va dur a viatjar per Europa gràcies a les pensions de la Junta d'Ampliació d'Estudis, va poder cercar noves metodologies relacionades en l'educació de sordmuts.

El seu interès cap l'educació no es només cap els infants sordmuts, sinó que es preocupa per la infància en general i la dona, aquesta preocupació queda reflectida en diverses col·laboracions del diari *El Sol o La Gaceta*. L'ambient republicà facilita aquest esperit regenerador. Va participar en les campanyes per aconseguir el sufragi femení.

Durant la República, el govern li encarrega el càrrec de dirigir *La Escuela del Hogar y Profesional de la Mujer* (1931-1934), les missions pedagògiques (1931-1934) i li varen donar un lloc com a vocal en el *Consejo Superior de Protección de Menores* (1936).

Durant la guerra va haver de partir cap a l'exili i un cop acabada la guerra va tornar per treballar en el camp educatiu.

²¹ Per poder redactar la seva biografia s'han extret les idees de: COTELO GUERRA, M. D. *María Luisa Navarro de Luzuriaga: una vida anónima en el exilio europea (1936-1939)*. Universidad de Santiago. Article consultat en línia de la web: ruc.udc.es/handle/2183/7747

5. Maria Montessori (1870-1952)²²

Maria Montessori nasqué a Chiaravalle (Itàlia) al 1870. En contra de les indicacions i la voluntat del seu pare es gradua en medicina l'any 1884 a la Universitat de Roma, per tant, fou la primera dona en tenir la titulació de medicina a Roma i amb unes notes excel·lents.

A partir de la seva pràctica en medicina va poder veure la manera com els nins aprenien, els nins basen el seu aprenentatge a partir del que existeix a l'ambient. Totes aquestes observacions feren que Montessori comences al 1902 els seus estudis en pedagogia, psicologia experimental i antropologia. Constantment estava investigant sobre metodologies d'aprenentatge i va realitzar conferències sobre mètodes per ensenyar a nins en deficiències mentals.

Gràcies a totes aquestes investigacions va poder crear al 1907 la primera "Casa del Bambini" és allà on comença a sorgir el seu mètode educatiu. En el 1909 escriu el seu primer llibre "el mètode de la pedagogia científica" on es pot veure els desenvolupament de materials i els seus fonaments. En el 1911 deixa la seva carrera mèdica per dedicar-se completament a la seva feina pedagògica. El seu mètode comença a agafar fama internacional, i molts professors es formen seguint el seu mètode.

El seu mètode va sorgir perquè Montessori volia aconseguir el desenvolupament integral del infant, treballant sobre bases científiques. Montessori creia que *"l'escola no era un lloc on el mestre transmet el coneixements, sinó un lloc on la intel·ligència i la part psíquica del nin es desenvolupa mitjançant un treball lliure amb material didàctic especialitzat."*²³. El seu principi fonamental era *"el nin necessitava estímuls i*

²² Per poder redactar la seva biografia s'han extret les idees de:

OBREGÓN, N. (2006) *Quién fue Maria Montessori*. Contribuciones desde Caotepec, num 10, Universidad Autónoma del Estado de México. p 149-171. Article consultat en línia de la web: www.redalyc.org/pdf/281/28101007.pdf

RAMÍREZ ESPEJO, P. (2009) *Una maestra especial: María Montessori*. Revista digital Innovación y experiencias educativas, num14. Article consultat en línia de la web: www.csi-csif.es/andalucia/modules/mod.../PILAR_RAMIREZ_2.pdf

²³ Text extret de: RAMÍREZ ESPEJO, P. (2009) *Una maestra especial: María Montessori*. Revista digital Innovación y experiencias educativas, num14. Article consultat en línia de la web: www.csi-csif.es/andalucia/modules/mod.../PILAR_RAMIREZ_2.pdf p.4

llibertat per aprendre, el mestre havia de deixar al nin que expressi els seus gusts, les seves preferències i el més important deixar que s'equivoqui i ho tornes a intentar (...) l'alumne havia de tenir un paper més actiu i dinàmic en el seu procés d'aprenentatge.”.²⁴ Totes les seves idees semblen molt lògiques, però en el seu temps varen ser innovadors i dugueren molta polèmica.

Al 1917 el govern espanyol la convidà per inaugurar un institut d'investigació. En el 1933 va haver de exiliar-se de Itàlia durant el règim de Mussolini i s'estableix a Barcelona, però quan comença la guerra civil ha de partir cap a Holanda. Posteriorment en el 1947 va crear el seu centre Montessori a Londres. Va tornar a Itàlia després de 14 anys d'exili treballant com a professora en la Universitat de Roma.

Durant la seva vida va escriure moltes obres com ara: *El método Montessori (1912)*, *Antropología pedagógica (1913)*, *Método avanzado Montessori (2 Vol. 1917)*, *El niño en la iglesia (1929)*, *Paz y educación (1934)* y *El secreto de la infancia (1936)* Cal destacar que va ser nominada al premi nobel en tres ocasions.

Va morir al 1952 degut a una hemorràgia cerebral a Holanda.

²⁴ Text extret de: RAMÍREZ ESPEJO, P. (2009) *Una maestra especial: María Montessori*. Revista digital Innovación y experiencias educativas, num14. Article consultat en línia de la web: www.csi-csif.es/andalucia/modules/mod.../PILAR_RAMIREZ_2.pdf p.5

6. Elisa López Velasco (1884-)²⁵

Elisa López Velasco, era natural de Màlaga, va estudiar magisteri i va residir a la “residencia para señoritas” del 1918-1920. Assistí a cursos de la Junta d’Ampliació d’Estudis, gràcies a aquests va poder viatjar a diferents països d’Europa. Treballà com a mestra del Grup Escolar Cervantes de Madrid. Va col·laborar en les missions pedagògiques donant cursos de dibuix.

Elisa publicà un llibre sobre *La práctica del dibujo en la escuela primaria (Madrid, 1933)*. És un llibre molt interessant per les seves aportacions sobre la preocupació pedagògica i didàctica i mostra nous coneixements per ensenyar dibuix.

²⁵ Per poder redactar la seva biografia s’han extret les idees de:
CUENCA ESCRIBANO, A. (2003) *La obra de Elisa López Velasco*. Arte, individuo y sociedad, Vol 15. Facultad de Formació del Profesorado y Educación, Universidad Autónoma de Madrid. Article consultat en línia de la web: www.arteindividuoy sociedad.es/articulos/N15/Antonio_Cuenca.pdf

7. Gabriela Mistral (1889-1957)²⁶

Va néixer a Xile al 1889, era filla d'un mestre rural qui els va abandonar quan només tenia tres anys, va tenir una infantesa complicada. A l'edat de quinze anys va publicar els primers versos a la pensa Xilena i comença la seva carrera de mestra. En el 1906, es va enamorar d'un empleat dels ferrocarrils que poc temps després es va suïcidar (1909), aquest fet la marca molt i d'aquest accident varen sorgir els seus primers versos importants.

Al 1910 aconseguí el títol de mestra, i treballà en molts de llocs com a inspectora i professora, en el Liceo de Señoritas de La Serena, en el Liceo de Traiguén, també va ser professora de primària a Barracas...

En el 1914 aconseguí la seva consagració poètica en els jocs florals de Xile. En el 1925 decideix no treballar més en el camp de l'ensenyança. Participar en la política en el Frente Popular.

En el 1945 guanya el premi Nobel de Literatura.

²⁶ Per poder redactar la seva biografia s'han extret les idees de:
Biografía y 15 poemas de Gabriela Mistral. Archivo Chile Historia Político Social – Movimiento Popular. CEME. Article consultat en línia de la web: www.archivochile.com/Cultura_Arte_Educacion/gm/d/gmde0004.pdf
Biografía de Gabriela Mistral. Archivo Chile Historia Político Social – Movimiento Popular. CEME. Article consultat en línia de la web: www.archivochile.com/Cultura_Arte_Educacion/gm/d/gmde0003.pdf

8. María Sánchez Arbós (1889-1976)²⁷

María Sánchez Arbós nasqué a Huesca al 1889 i morí a Madrid el 1976. Viví en una família burgesa admiradora de la cultura, la mare era reticent que la seva filla estudies més que el batxillerat, però la figura del seu pare, un home ferm, fener i en ganes d'aprendre va ser un model extraordinari per a la seva filla.

Visqué a la “residencia para señoritas” del 1917-1920 i va cursar els estudis Magisteri de filosofia i lletres. Fou professora de la normal, investigadora i representat de l'escola nova. Va fer una gran tasca en la transmissió dels seus ideals en quan a la pràctica docent, posseïa una immensa vocació docent, calidesa humana i ella ensenyava a ensenyar. Admirà molt a Manuel Bartolomé Cossío, era el seu consultor intel·lectual.

En el 1930 decidí tornar a l'escola primària i deixar la seva tasca com a professora de la normal. Va entrar al grup escolar Menéndez Pelayo de Madrid i posteriorment va ser nomenada directora del grup escolar Francisco Giner on va treballar fins al 1936. En les escoles de primària realitzà una gran tasca per millorar l'assistència i a les classes dels alumnes i fer veure als pares la importància de l'educació primària pels seus fills, creant l'Associació de Pares d'Alumnes del Francisco Giner. Gràcies al seu esforç i dedicació crear una escola nova on es treballava mentre es gaudia d'aprendre.

María Sánchez publicà molts articles al BILE on es reflecteixen els seus pensaments de renovació i la seva preocupació per millorar les escoles. Els títols d'aquests articles començaven sempre en “*Los problemas de nuestra escuela*” i a continuació el tema que tractava com podien ser els horaris, les programacions escolars, el respecte cap els nins...

²⁷ Per poder redactar la seva biografia s'han extret les idees de:

GONZÁLEZ PÉREZ, T. (2011) *Educación y fronteras. María Sánchez Arbós y su luchas por la renovación pedagógica en Canarias (1920-1925)*. Revista de Educación, 365. Universidad de La Laguna. Facultad de Educación. Departamento de Historia y Filosofía de la Ciencia, la Educación y el Lenguaje. P431-455. Article consultat en línia de la web: www.revistaeducacion.educacion.es/re356/re356_18.pdf
ARAQUE HONTANGAS, N. (2007) *Pedagogía de una maestra, adelantada a su tiempo*. Faísca. V 12 num 14, Universidad Complutense de Madrid. P130-152. Article consultat en línia de la web: dialnet.unirioja.es/descarga/articulo/2475815.pdf

Després de la guerra l'acusaren de “descristianitzar les escoles”, per aquest motiu va ingressar a la presó de Ventas a Madrid des del setembre fins al desembre 1939, va estar allà acompanyada de *las trece rosas*. Un cop va sortir de la presó no va poder exercir més com a mestra, però donava classes particulars per poder mantenir als seus cinc fills. En el 1952 va ser rehabilitada, mitjançant la depuració del règim franquista i va entrar com a mestra a Daganzo a Madrid, allà observà el gran desinterès dels alumnes per aprendre. Finalment treballà fins a la seva jubilació al institut Isabel la Católica.

9. Juana Ontañón y Valiente (1886-1972)²⁸

Va néixer a Madrid al 1886, filla de José Ontañón Arias i Teófila Valiente. Va ser alumna de la Institució Lliure d'Ensenyança des del curs 1891-1892.

Sent una gran passió per a la literatura, cosa que es reflexa en les notes dels seus exàmens. Quan acaba els seus estudis realitza un viatge amb el seu pare per Alemanya i es contagia de l'esperit progressista i regenerador d'Europa i sent la necessitat de dedicar-se a l'ensenyança de la literatura degut al gran endarreriment en el que es troba Espanya. Quan torna del seu viatge ingressa a l'escola de magisteri. Un cop finalitzats els seus estudis, li adjudiquen una plaça a l'Escola Normal de Càceres. Allà és on coneix al seu futur marit Miguel del Río, després de casar-se es desplacen a viure a Pamplona. On va tenir un fill, Miguel.

No va perdre mai el contacte amb la ILE ni amb el museu pedagògic. Va publicar diversos articles sobre literatura al BILE. En el 1933 es trasllada a Madrid, entre a treballar a la Normal i augmenta el seu contacte amb l'ILE.

Durant la guerra civil espanyola surt del país i es reuneix amb la seva família a França i es dirigeixen cap a Mèxic. Allà treballa com a professora al institut Lluís Vives.

Després de la mort del seu marit, decideix traslladar-se a Boston, on vivia el seu fill i seguir treballant. Va viure allà fins a la seva mort al 1972.

²⁸ Per poder redactar la seva biografia s'han extret les idees de: JIMÉNEZ-LANDI, A. (1996) *La Institución Libre de Enseñanza y su ambiente: Periodo de expansión influyente*. Tomo IV. Editorial Complutense, Madrid. P.491
<https://books.google.es/books?id=hTzNJJ-baY8C&pg=PA491&lpg=PA491&dq=juana+ontañón+y+valiente&source=bl&ots=Zg6hDBYi5z&sig=peUKVIXwp55-pRdz26cPcY6Rrgk&hl=ca&sa=X&ved=0CDkQ6AEwA2oVChMItpbom82WxgIVwe0UCh0sFQDB#v=onepage&q=juana%20ontañón+y+valiente&f=false>

Temes i idees que aporten al BILE

Les preocupacions de les dones intel·lectuals entre els anys de la publicació del BILE (1878-1936) varen ser molt diverses, hi destaquen sobretot la preocupació per a la infància, la higiene, les realitat dels presos, la delinqüència juvenil, la formació de la dona i la renovació pedagògica entre altres temes.

A continuació és detallen els temes més freqüents al BILE i les seves principals idees i reflexions:

Temes:

1. Preocupació per a la Infància
2. Preocupació per la situació de les dones
3. Regeneració educativa
4. La misèria
5. Viatges i excursions
6. Recopilació d'idees d'altres revistes europees.

Les principals Idees que aporten les dones al BILE dels diferents temes mencionats:

1. Preocupació per a la Infància
 - a. Higiene
 - b. Escoles de pàrvuls
 - c. Treball infantil
 - d. Nins i joves delinqüents
 - i. Treure els nins de les presons dels adults
 - ii. Tribunals especials per a menors
 - iii. Centres adaptats pels infants delinqüents
 - iv. Protectorat de nin delinqüent
 - e. Educació sexual
 - f. Cases-cuna

Va ser un període de la història on es varen començar a preocupar-se per la infància, com molt bé afirma Alice Pestana en el seu article fent referència a l'autora Elena Key, *“la vida infantil necessita una gran reforma a tots els nivells (social, higiene, pedagògic, familiar...). la missió dels pares i dels mestres és aconseguir un equilibri sa entre el cos i l'ànima i que aquest sigui feliç. El segle XX ja no es podrà anomenar el segle dels nins sinó de la gran guerra. Els països bel·ligerants, els que més s'havien esmerat en promoure la felicitat del nin, no respecten a la debilitat del nin (orfandat, temor...)(...) tancant escoles i obrint fàbriques oblidant qualsevol llei protectora.”*²⁹

La preocupació per la infància durant el segle passat, va produir que moltes dones lluitessin amb totes les seves forces perquè els infants poguessin tenir unes condicions de vida molt més sanes i gaudir de l'educació. Cal destacar, la senyora Concepción Arenal que va defensar la necessitat de la higiene i les dificultats que presenta un nin segons el lloc on neix, moltes vegades la casa no presentava les mesures d'higiene necessàries, no disposaven del suficient menjar per a tota la família, molts dels infants eren fills de mares víctimes de la misèria que es veien obligades a treballar, per uns sous pèssims, i deixar els seus fills a càrrec d'una veïna o de les cases-cuna, molts d'ells no podien assistir a classe pel fet d'haver de treballar o ajudar a les seves mares. Molts d'aquests nins, com molt bé explica Concepción Arenal, creixien als carrers on aprenien, oficis no adequats a la seva falta de moral i sovint acabaven a les presons. En paraules de Concepción Arenal *“nins criats sense higiene física ni moral”*³⁰

*“L'educació del carrer on mandrosos, captaries i lladregots, així corren cents de nins sense que ningú impedeix la seva desventura, en una societat que no cuida”*³¹

Per aquest motiu, dones com Alice Pestana escriuen en els seus articles i volen mostrar la realitat de les nins delinqüents dintre de les presons, els processos judicials, i la necessitat imperiosa de protegir a la infància i als menors delinqüents. Es comparen en aquest aspecte amb altres països com és el cas d'Estats Units on es va crear el primer tribunal de menors l'any 1899, mentre que a Espanya, gràcies a la tasca realitzada pel

²⁹Text extret de: PESTANA, A. (1918) *La guerra y los niños*. BILE num704

³⁰Text extret de: ARENAL, C. (1890) *Los niños II*. BILE num 324

³¹Text extret de: ARENAL, C. (1890) *Los niños*. BILE 3 num 323

protecció de la infància delinqüent, no es redacta la llei per a la seva creació fins al 1918, en el 1923 es comencen a veure aquests tribunals especialitzats a ciutats com Barcelona, Bilbao o Saragossa però a la capital no funciona fins al 1925. Aquest protectorat, també lluitava per crear una institució independent que albergues els infants mentre esperaven la sentència i després pel seu compliment, no sent d'aquesta manera necessari entrar a les presons per adults.

Una de les idees a destacar es la necessitat de l'educació dels infants ja des de petits, com és l'escola de pàrvuls o la primera infància, perquè aprenguin a banda de les destreses bàsiques com poden ser llegir, escriure, operacions bàsiques; també tota la part d'educació moral per poder tallar amb la misèria i el pauperisme que envaïa el país.

Un altre tema peculiar que sorgeix en aquest apartat és l'educació sexual, Emma Piecznska parla de l'educació sexual dient que *“es necessari instruir a la joventut en el tema de l'educació sexual, ha de ser una ensenyança seria i racional, per trancar amb les idees falses i les aberracions que s'utilitzen per tapar o entenebrir tot el que respecte a la vida social.”*³²

³² Text extret de: PIECZYNSKA, E. (1902) *El problema de la educación sexual*. BILE num507

2. Preocupació per la situació de les dones

- a. Les dones a les presons i la seva situació
- b. La dona a l'educació superior i a la universitat
- c. Moviment feminista
- d. Coeducació
- e. Prostitució Institucions per poder sortir de la prostitució

La dona és un punt clau en aquest període perquè comença a fer-se un lloc dintre de la societat, els moviments feministes varen tenir un gran pes perquè tots aquets canvis fossin possibles. Per aquest motiu María Goyri parla d'un congrés del moviment feminista en el seu articles sobre *“el Congrés Internacional que va celebrar a Londres organitzat per la Comtessa de Aberdeen, persona que va dedicar la seva vida a millora la situació de les dones. En aquest Congrés es tracten els següents punts: educació, professions per a les dones, qüestions sobre legislació i indústria, polítiques i obra social”*³³

Com ja he comentat abans, gràcies al sorgiment dels moviments feministes, algunes dones d'aquesta època varen poder desenvolupar-se dins l'esfera social. Defensaven l'educació de la dona que havia de ser la mateixa que la del home, creien com la senyora Concepción Arenal que era un error inculcar que la missió de la dona és la de ser mare i esposa, ja que aquesta idea aniquilava el jo moral i intel·lectual de la dona, degut a que no tenia una finalitat en si mateixa. A més, tots els estudis que es varen realitzar a diversos països i pel que es va poder observar a partir de la formació de la dona, aquestes estaven preparades per realitzar qualsevol feina; però degut a la tradició de la creença errònia que la dona era inferior a l'home, la dona no havia pogut entrar dins l'educació superior i optar als mateixos drets que els homes. Tot això va reforçar la idea de la necessitat de la coeducació i d'una educació igual pels homes i per a les dones.

En aquests època es creia que *l'exercici d'una professió en la dona suposa l'abandonament dels seus fills (...). Si la dona treballa fabrica hores per dedicar-les als*

³³ Text extret de: GOYRI, M. (1899) *El próximo congreso feminista*. BILE num470

*seus fills, dones millor instruïdes (...). No és la quantitat d'hores és la qualitat de les hores”*³⁴

A més, la ILE creia en la necessitat de formar a la dona per poder regenerar la societat, perquè el paper de la dona era primordial en l'educació dels fills, i en conseqüència la dels futurs homes. Hem de ser conscients que tot el pes educatiu era de la dona.

Un altre tema eren les presidiàries, Concepción Arenal va ser una de les dones que més va treballar aquest tema, un dels comentaris que fa en els seus articles diu “*Li sembla impossible que el pare no tingui cap obligació legal de cobrir el manteniment del seu fill i que sigui la mare la que es carregui tota la responsabilitat per damunt de les seves forces.*”³⁵ per aquesta raó pensava que per una mare sola amb era molt complicat poder treure els seus fills endavant, moltes es veien obligades a cometre algun tipus de delictes.

Per aquest motiu, un altre tema que preocupava a les dones a les presons, sobretot per les pèssimes condicions en les que vivien, per les circumstàncies que les havien dutes a cometre el delictes que en molts de casos eren sempre els mateixos, la desesperació, la fam... que els havia conduïdes a les presons i la característica que més destaquen és la misèria moral de les dones. Per aquest motiu, es reafirma la necessitat de l'educació de les dones.

Finalment parlen al BILE sobre les obres benèfiques per poder ajudar a les dones a sortir de la prostitució i lluitar per l'abolició d'aquesta pràctica cruel per a la dona. Com ara, l'escrit al BILE de Alice Pestana sobre una institució anomenada Euvre Libatrice “*l'objectiu era auxiliar moral i materialment a totes les dones que volguessin alliberar-se del jugo opressor de la prostitució*”.³⁶

³⁴ Text extret de: WILHELMI DE DÀVILA, B. (1983) *Aptitud de la mujer para todas la profesiones*. BILE num 390

³⁵ Text extret de: ARENAL, C. (1890) *Los niños*. BILE num 328.

³⁶ Text extret de: PESTANA, A. (1902) *Dos obras de regeneración (conclusión)*. BILE num 49

3. Regeneració educativa

- a. Renovació pedagògica
- b. L'Estudi de la literatura s'hauria de plantejar com la història, és una matèria molt important per conèixer els pensaments de les diverses èpoques, segons les paraules de Juana Ontañón.
- c. Mètodes d'ensenyança:
 - i. La llibertat, el nin ha de poder gaudir d'una certa llibertat guiada per afavorir el seu aprenentatge.
 - ii. El temps és un aspecte molt important, perquè l'aprenentatge és molt lent
 - iii. Sempre s'ha de partir del interès del nin i les seves necessitats, perquè així el nin està concentrat al cent per cent en la seva feina.
 - iv. La repetició no mecànica dels nous processos
 - v. EL Pla Dalton (educació democràtica)
 - vi. El mètode de Declory (pedagogia del joc)
 - vii. Escripura espontània de Montessori
- d. Les Colònies estiu
- e. La importància de l'educació física i la gimnàstica rítmica.
- f. L'educació agrícola és un tema que es desenvolupa pel tema de la despoblació rural. A l'article de Alice Pestana és mostra que l'objectiu era *“intentar afavorir l'amor la terra, potenciant els seus grans recursos”*.³⁷
- g. Problemes a l'escola per María Sánchez Arbós, aquesta autora mostrava en els diferents articles que publicà en el BILE, els problemes que presentava l'escola del segle passat.
 - i. La preocupació per l'assistència escolar
 - ii. Els programes escolars i les preparacions de classes
 - iii. Els horaris, que no s'ajustaven a les necessitats reals dels pares i dels infants.

³⁷ Text extret de: PESTANA, A. (1902) *Dos obras de regeneración*. BILE num 502

- iv. El gran nombre de nins dintre de l'aula. No dona joc a introduir metodologies més innovadores.
 - v. El respecte del temps del nin
 - vi. Els llibre de text, no ha de ser la única metodologia es poden emprar altres tipus de llibres.
 - vii. La biblioteca escolar
 - viii. Etc...
- h. Els nins que presenten una discapacitat també són punt de mira per a aquestes dones avançades a l'època que els havia tocat viure. En els seus articles parla de la necessitat de l'educació d'aquets nins com María Montessori i María Thérèse Latsarus que explica el cas del salvatge d'Aveyron, entre altres.

En el tema de la infància com es pot veure, sorgeixen nombroses idees i molt diverses des de la idea de Concepción Arenal qui creia que *“l'escola és un lloc malsà on el nin aprèn poc i sofreix molt (...) tot es antihigiènic (...) amacen on s'amuntonen els nins”*³⁸ era necessària la higiene escolar, per conscienciar els nins i nines des de petits de la importància de la cura de la higiene i l'alimentació sana i equilibrada.

Margaret Farquart veia necessari que per a millorar la higiene es planteja la idea de la introducció de la figura de la infermera dintre de les escoles amb un temps per ensenyar.

En quan al tema de les colònies escolar, eren destinades pels infants de famílies pobres aprenguessin a hàbits i rutines adequades durant els mesos d'estiu, podem trobar diverses autores parlen de les colònies escolars. Berta Wilhelmi explica el dia a dia d'una colònia d'estiu granadina mixta, les seves rutines, els hàbits d'higiene i alimentació que els inculcaven... durant les colònies aprenien quasi sense voler. Carlota Kelt criticà les colònies d'estiu perquè s'inverteixen molts de recursos per dur a terme la colònia per tres mesos que els nins estiguin en un ambient sa i una dieta sana, aquesta autora creia que era més important invertir aquests diners en treballar amb els pares el tema d'higiene i de la salut.

³⁸ Text extret de: ARENAL, C. (1890) *El pauperismo (II)*. BILE num 317

La renovació pedagògica i l'aparició de noves metodologies foren una peça clau per a la innovació educativa d'aquell segle, com ja sabem els canvis són lents, com es pot observar en les paraules de Matilde García de la Real *“les escoles deixen molt que desitjar, no preparen als alumnes per a la vida laboral i activa”*³⁹, no els preparen per poder satisfer les seves necessitats futures.

Pel que respecte a les noves metodologies, apareixen autors com Declory, Pla Dalton i María Montessori, aquesta va crear *el seu mètode sobre l'escriptura espontània i com els nins aprenen les lletres*⁴⁰, l'objectiu de l'educació deia ha de ser *“el benestar real del nin, hem de fer una escola més atractiva, promoure nous hàbits”*⁴¹. Montessori creia en la idea que *“Educar significa extreure però nosaltres invertim tot l'esforç en introduir coneixements”*⁴²

Lucina Hagman parla sobre la primera escola mixta a Helsingfors en el 1883, fou una iniciativa privada que no va contar amb el suport del govern. Després de quinze anys es valoren els seus resultats positius. L'autora mostra els resultats en el seu articles i les conclusions a les que arriben els autors d'aquesta iniciativa. *“Contribueix al desenvolupament normal de la humanitat i en la igualtat entre sexes, aquesta idea no va ser un capritx, o sinó estava basada en principis morals i socials. En aquestes escoles s'exigia igual que a les escoles estatals i no hi ha diferencia entre homes i dones, la dona ha estat tant de temps apartada que ara ha de confiar en les seves forces”*⁴³

³⁹ Text extret de: GARCIA DE LA REAL, M. (1910) *La educación y la enseñanza en las escuelas de niñas*. BILE num605

⁴⁰ Text extret de: MONTESSORI, M. (1914) *Registros físicos de los niños escolares*. BILE num 645

⁴¹ Text extret de: MONTESSORI, M. (1928) *Fundamentos psicológicos y pedagógicos del método montessori*. BILE num 813

⁴² Text extret de: MONTESSORI, M. (1928) *Fundamentos psicológicos y pedagógicos del método montessori*. BILE num 813

⁴³ Text extret de: HAGMAN, L. (1899) *La coeducación de los sexos en Finlandia*. BILE num 471

4. La misèria

- a. Miserables i opulents
- b. Instrucció de l'obrer
- c. Instrucció del presidiari
- d. Educació popular.
- e. Higienisme social i escolar
- f. La reeducació del mutilat

Concepción Arenal en un dels seus articles del BILE explica que *“El silenci dels que sofreixen augmenta el benestar dels altres”*⁴⁴; *“la misèria del país impedeix el complet desenvolupament de l’home”*⁴⁵ i *“no es pot suprimir la misèria sense extingir les causes”*⁴⁶.

Concepcion Arenal classifica en uns dels seus articles als miserables existeixen diversos tipus *“els que no poden treballar per manca de treball, els que no volen fer feina, el que malgasten la retribució i els que no els basta”*⁴⁷. La mateixa autora afirma que la gran majoria de llocs de treball estan mal retribuïts i això fa que hi hagi una diferència abismal entre els rics i els pobres i que mitjançant l’educació, eliminar la ignorància del poble, aquesta distància que els separa pot minvar, ja que milloraria l’economia i el benestar social, en conseqüència crear homes i dones moralment correctes. Concepción està a favor de la idea que l’educació ha de ser la mateixa pels dos sexes, homes i dones, a tots els nivells. I que cal començar per l’educació de la dona, és molt urgent perquè és l’encarregada de l’educació de les futures generacions i per donar bon exemple necessita formar-se.

Un articles interessant és l’escrit per Alice Pestana que parla sobre *“dret del mutilat de la guerra a la reeducació professional per no caure en els camins dels vici, es necessari una reeducació funcional o mèdica i una professional o pedagògica”*⁴⁸.

⁴⁴ Text extret de: ARENAL, C. (1890) *El pauperismo*. BILE num 316

⁴⁵ Text extret de: Ibídem

⁴⁶ Text extret de: Ibídem

⁴⁷ Text extret de: ARENAL, C. (1891) *La clasificación de los miserables respecto a las causas de su miseria*. BILE num 335

⁴⁸ Text extret de: PESTANA, A. (1918) *La reeducación de los mutilados de la guerra: El Instituto de Santa Isabel*. BILE num 702

5. Viatges i excursions

En aquests viatges era on s'aprenia de les experiències dels altres països, es coneixien noves metodologies d'ensenyança i s'introduïen aquestes noves idees al nostre país. També s'explicaven les excursions i les conclusions d'aquestes per aprendre damunt els que han fet els altres i anar millorant. Un exemple seria l'article de Alice Pestana⁴⁹ que explica el seu viatge durant els mesos d'estiu a Bèlgica, Holanda, França i Londres. Ella volia veure escoles per conèixer el seu funcionament. Durant aquest viatge li varen cridar l'atenció la preocupació per l'estat físic dels alumnes. També pogué visitar cases de nins en discapacitat (conegudes en aquella època com anormals).

⁴⁹ Idea extreta de: PESTANA, A. (1909) *Notas pedagógicas de una excursión*. BILE num596

6. Recopilació d'idees d'altres revistes europees.

a. Publicacions d'altres revistes. Les autores que més varen participar en la traducció i importació de les idees fetes per la revista “Revue pedagogique” foren Isabel Sama i Carmen L. Corton i Viqueira; es dedicaven a transcriure i introduir les idees d'aquelles publicacions. Aquestes apareixien en un apartat dintre de la secció de pedagogia amb el nom de “revista de revistes”. Els temes que apareixien eren, entre altres:

- i. Ensenyança primària
- ii. Caixes d'estalvi
- iii. Informe sobre l'ensenyança popular
- iv. Alcoholisme, infància i escola
- v. Ensenyament agrícola
- vi. Colones escolars
- vii. Preocupacions dels mestres
- viii. L'assistència a les escoles
- ix. Etc...

Conclusions

El període de temps que s'ha analitzat en aquest treball va del 1878 al 1936, es va caracteritzar pels grans avanços que es dugueren a terme a nivell educatiu. Eren persones que veien el gran potencial de l'educació per poder canviar la societat en la que vivien. Gràcies a aquest canvi de pensament, els col·lectius més desfavorits com les dones, els infants, els discapacitats, les classes baixes... començaren a poder gaudir de certs drets que fins aleshores eren impensables, i les escoles, lentament, obriren les seves portes. Malauradament tots aquests avanços educatius es romperen quan esclataren la I Guerra Mundial, la II Guerra Mundial; i concretament a Espanya quan s'inicia la Guerra Civil Espanyola en el 1936, data on molts d'aquests intel·lectuals foren perseguits.

Personalment la ILE sempre m'ha despertat gran admiració perquè les seves idees innovadores rompien en tot el que s'havia fet fins en aquells moments. A més, vaig voler concretar el tema les dones perquè crec que han estat sempre una peça important de la història, han lluitat molt i no es coneixen les seves aportacions. Decidí utilitzar el BILE, ja que era una eina útil de difusió del pensament, era un lloc on es transmetien les idees i els pensaments del moment, en definitiva, un bon espai per conèixer les seves idees. Hem va sorprendre la quantitat de dones que havien fet alguna aportació al BILE, concretament 52 dones amb un total de 160 articles (i no es varen analitzar tots perquè en manquen a la web), en els seus articles mostren la seva força i el seu caràcter lluitador, per fer-se un lloc a l'espai públic, espai reservat pels homes.

La ILE, gràcies a les seves idees Krausistes, va impulsar molt l'educació de la dona, perquè aquesta era l'encarregada de educar als infants. Però les dones no es varen conformar en una educació bàsica o especialitzada, volien una igualtat educativa en tots els nivells i poder triar les mateixes opcions i feines que els homes. Lluitaven per demostrar que no eren dones dèbils, que la seva missió no era la de ser muller i mare, que la dona ha de poder tenir una finalitat en ella mateixa. Els moviments feministes arreu d'Europa, Estats Units... ajudaren a difondre les idees d'igualtat i a lluitar pels

seus drets i pels drets dels més desfavorits. La majoria d'elles parlen en els seus articles sobre temes l'educació i l'infància.

Moltes de les dones que arribaren a posseir estudis superiors, no tingueren un camí fàcil, no trobaren en la família el suport per poder aconseguir-ho, però no es varen rendir i aconseguiren els seus objectius. Algunes d'elles són María Montessori o María Sánchez Arbós. A més a més, la societat no ajudava en aquest canvi tan radical que volien provocar aquestes noves corrents de pensament, degut a que la cultura general no havia avançat tant com per garantir el canvi.

A banda del tema de la dona, he pogut observar mentre duia a terme el treball que encara estem lluitant pels mateixos motius com ho feien elles fa més de 100 anys en els temes l'educació. A més d'aportar moltes idees innovadores i difondre molts de mètodes com els articles de Montessori, Declory o el pla dalton. Hi ha altres on es critica l'escola tradicional com és el cas de María Sánchez, en els seus vint-i-un articles del BILE parla dels problemes que hi ha a l'escola, molts d'aquets encara es poden veure avui dia com: l'excessiu ús dels llibre de text. Les ratios de les aules són massa elevades, això complica al professor perquè no pot aplicar metodologies més actives dins classes massificades, seria convenient baixar les ratios, es cert que nos són tan elevades com abans, però encara no és suficient el nombre ideal serien uns 10 alumnes per aula. Un altre problema que comenta Sánchez és la divisió per assignatures, ella explica que aquesta divisió no és real perquè en totes les matèries en poden treballar tots els continguts; és convenient emprar el joc com a eina educativa. Un article que hem va cridar molt l'atenció fou el de perdre el temps, en el sentit que per assolir els continguts hem de dedicar-hi temps, els mestres pensen en acabar la programació i els alumnes no disposen de temps per entendre-ho. Per la qual cosa, els mestres han d'elaborar la programació de l'aula segons els seus alumnes i els diferents ritmes de la classe. Molts dels seus articles es podrien tornar a transcriure ara i reflectirien la realitat actual.

Per poder canviar tot el nostre sistema educatiu com cal, la societat ha de valorar molt més la tasca del mestre i el seu paper clau dintre de la societat, posteriorment seria convenient un pacte polític, perquè les lleis educatives no poden canviar en cada canvi

de partit. No dona estabilitat, ni continuïtat, a més d'invertir tots els recursos que calguin per millorar la qualitat del sistema educatiu. I finalment el mestre ha de viure la seva professió en absoluta vocació perquè ha de voler extreure dels seus alumnes tot el seu potencial com diu Montessori.

A continuació, m'agradaria destacar els següents temes com són la infància, la delinqüència i pobresa. Són temes que en molts d'articles estan relacionats, com és el cas de Concepción Arenal, Alice Pestana, Elvira Alonso, Gabriela Mistral... sobretot la unió entre infància i pobresa. En els diferents articles plasmen la seva preocupació per aquests temes i cerquen alternatives educatives i higièniques per millorar la situació com poden ser les cases-cuna, les colònies escolars, l'obligació de assistència a les escoles, creació d'associacions de pares per conscienciar-los de les necessitats escolars i higièniques dels seus fills i filles... Pel que respecte a la delinqüència juvenil i infantil és crea el protectorat de la infància, on es lluitava per la creació d'un tribunal especialitzat en casos de menors, ja consideraven que no es podien tractar com adults i no havien d'entrar dintre de les mateixes presons que els adults. Era necessari la creació de la institucions destinades a albergar-los. Alice Pestana treballà molt perquè tot això fos realitat.

Finalment, voldria afegir la complicitat de plasmar tot el que he après durant la realització d'aquest treball. No ha estat fàcil la seva redacció i he trobat algunes dificultats com a l'hora de redactar les biografies d'aquestes dones, manca informació existent sobre elles. En nombroses ocasions no he aconseguit trobar res o només indiquen, com és el cas de Carmen L. Cortón que és la dona de, altres que és la filla de... perquè la dona estava unida a algun home durant aquesta època. Una altre dificultat és la manca de temps i d'experiència per poder dur a terme una treball com aquest. M'agradaria haver tingut més temps per analitzar en més profunditat tots els articles i comparar-los amb els homes, però hem de ser realistes i ajustar-nos a les nostres possibilitats, tot i això, crec que he après molt sobre la ILE i de les dones que he analitzades, són dones d'admirar pel seu esperit lluitador i ferm que ens demostren que si un vol aconseguir el seu objectiu ha de lluitar per ell.

Bibliografía

Articles en línea:

ARAQUE HONTANGAS, N. (2007) *Pedagogía de una maestra, adelantada a su tiempo*. Faísca. V 12 num 14, Universidad Complutense de Madrid. P130-152. Article consultat en línea de la web: dialnet.unirioja.es/descarga/articulo/2475815.pdf

BALLARIN DOMINGO, P. (1990) *Feminismo, educación y filantropía en la Granada de entresiglos: Berta Wilhelmi*. La mujer en Andalucía (Actas 1er Enc. Interd. de Est. Mujer) Vol 1, p. 341 - 356. Article consultat en línea de la web: digibug.ugr.es/bitstream/10481/34728/1/Wilhelmi1.pdf

BALLARIN DOMINGO, P. (2004) Género y políticas educativas. Revista de Educación, 6. Universidad de Granada. p 35-42. Article consultat en línea de la web: <http://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=1068265>

BALLARIN DOMINGO, P. *La educación de la mujer española en el siglo XIX*. Universidad de Granada. Article consultat en línea de la web: dialnet.unirioja.es/descarga/articulo/2480650.pdf

Biografía y 15 poemas de Gabriela Mistral. Archivo Chile Historia Político Social – Movimiento Popular. CEME. Article consultat en línea de la web: www.archivochile.com/Cultura_Arte_Educacion/gm/d/gmde0004.pdf

Biografía de Gabriela Mistral. Archivo Chile Historia Político Social – Movimiento Popular. CEME. Article consultat en línea de la web: www.archivochile.com/Cultura_Arte_Educacion/gm/d/gmde0003.pdf

CAPILLA PÉREZ, A. (2001) *Concepción Arenal: Un enfoque desde el trabajo social*. Universidad de Huelva. Porturalia 1. p155-170. Article consultat en línea de la web: <http://rabida.uhu.es/dspace/handle/10272/113>

COTELO GUERRA, M. D. *María Luisa Navarro de Luzuriaga: una vida anónima en el exilio europea (1936-1939)*. Universidade de Santiago. Article consultat en línea de la web: ruc.udc.es/handle/2183/7747

CUENCA ESCRIBANO, A. (2003) *La obra de Elisa López Velasco*. Arte, individuo y sociedad, Vol 15. Facultad de Formación del Profesorado y Educación, Universidad Autónoma de Madrid p.73-81. Article consultat en línea de la web: www.arteindividuosociedad.es/articulos/N15/Antonio_Cuenca.pdf

GONZÁLEZ PÉREZ, T. (2011) *Educación y fronteras. María Sánchez Arbós y su luchas por la renovación pedagógica en Canarias (1920-1925)*. Revista de Educación, 365. Universidad de La Laguna. Facultad de Educación. Departamento de Historia y Filosofía de la Ciencia, la Educación y el Lenguaje. P431-455. Article consultat en línia de la web: www.revistaeducacion.educacion.es/re356/re356_18.pdf

HERNÁNDEZ DÍAZ, J.M. (2012) *Alice Pestana, Educadora portuguesa republicana en la Institución Libre de Enseñanza*. Revista Interuniversitaria Historia de la educación Vol 31 Universidad de Salamanca. P.257-273. Article consultat en línia de la web: <http://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=4091624>

MARTÍNEZ MEDRANO, E. (1999) *El Boletín de la Institución Libre de Enseñanza B.I.L.E.* Contextos educativos, Vol 2. P 71-78. Article consultat en línia de la web: dialnet.unirioja.es/descarga/articulo/201052.pdf

OBREGÓN, N. (2006) *Quién fue Maria Montessori*. Contribuciones desde Caotepec, num 10, Universidad Autónoma del Estado de México. p 149-171. Article consultat en línia de la web: www.redalyc.org/pdf/281/28101007.pdf

PÉREZ MONTERO, M. E. (2008) *Concepción Arenal: Baluarte de un humanismo universal*. Anuario brigantino, num 31. Article consultat en línia de la web: biblioteca.ucm.es/tesis/der/ucm-t26081.pdf

PIRAT, A. (2004) *Concepción Arenal y el Krausismo*. Moenia Vol 10, p. 355-373. Article consultat en línia de la web: https://dspace.usc.es/bitstream/10347/5767/.../pg_357-376_moenia10.pdf

RAMÍREZ ESPEJO, P. (2009) *Una maestra especial: María Montessori*. Revista digital Innovación y experiencias educativas, num14. Article consultat en línia de la web: www.csi-csif.es/andalucia/modules/mod.../PILAR_RAMIREZ_2.pdf

JIMÉNEZ-LANDI, A. (1996) *La Institución Libre de Enseñanza y su ambiente: Periodo de expansión influyente*. Tomo IV. Editorial Complutense, Madrid.

<https://books.google.es/books?id=hTzNJJ->

[baY8C&pg=PA491&lpg=PA491&dq=juana+onta%C3%B1on&source=bl&ots=Zg6hD](https://books.google.es/books?id=hTzNJJ-baY8C&pg=PA491&lpg=PA491&dq=juana+onta%C3%B1on&source=bl&ots=Zg6hD)

[BYi5z&sig=peUKVIxwp55-](https://books.google.es/books?id=hTzNJJ-BYi5z&sig=peUKVIxwp55-)

[pRdz26cPcY6Rrgk&hl=ca&sa=X&ved=0CDkQ6AEwA2oVChMItpbom82WxgIVwe0](https://books.google.es/books?id=hTzNJJ-pRdz26cPcY6Rrgk&hl=ca&sa=X&ved=0CDkQ6AEwA2oVChMItpbom82WxgIVwe0)

[UCh0sFQDB#v=onepage&q=juana%20onta%C3%B1on&f=false](https://books.google.es/books?id=hTzNJJ-UCh0sFQDB#v=onepage&q=juana%20onta%C3%B1on&f=false)

Libres

VÁZQUEZ RAMIL, R. (2012) *Mujeres y educación en la España contemporánea. La Institución Libre de Enseñanza y la residencia de Señoritas de Madrid*. Ediciones Akal.

Webs

Hemeroteca de Prensa historica

http://prensahistorica.mcu.es/es/consulta/resultados_ocr.cmd?posicion=1&formato_fecha_publicacion=dd%2FMM%2Fyyyy&tipoResultados=MRB&forma=ficha&id=8628

El Boletín de la ILE

<http://www.fundacionginer.org/boletin/boletin.htm>

ANNEX 1

Relació de les dones que han publicat al BILE i els seus articles.

1. Concepción Arenal Ponte (1820-1893)

Articles publicats al BILE

- “El pauperismo” num:316 (15-d’abril -1890)
- “El pauperismo” (II) num:317 (30-d’abril -1890)
- “Los niños” num:323 (31-Juliol-1890)
- “Los niños” (II) num:324 (15-agost-1890)
- “Los niños” (III) num:325 (31-agost-1890)
- “Los niños”(IV) num:326 (15-setembre- 1890)
- “Los niños” (V) num: 327 (30 - setembre - 1890)
- “Los niños” num:328 (15-octubre-1890)
- “La clasificación de los miserables respecto a las causas de su miseria” num:335 (31-gener- 1891)
- “De la miseria mental” num:346 (15-juliol-1891)
- “De la miseria mental” (II) num:347 (31-juliol-1891)
- “De el servicio domestico” num:349 (31-agost-1891)
- “El trabajo de las mujeres” num:346 (31-octubre-1891)
- “Desigualdad excesiva” num:364 (15-d’abril-1892)
- “La educación de la mujer” num:377 (31-octubre-1892)
- “La instrucción del obrero” num:380 (15-deseembre-1892)
- “La instrucción del preso” num:382 (15-gener-1893)

2. Bertha Wilhelmi de Dávila (1858 – 1934)

Articles publicats al BILE

- “La primera colonia escolar granadina” num: 345 (30-juny-1891)
- “Aptitud de la mujer para todas la profesiones” num:388 (15-abril-1893)
- “Aptitud de la mujer para todas la profesiones” (II) num:389 (30-abril-1893)
- “Aptitud de la mujer para todas la profesiones”(III) num:390 (15-maig-1893)

3. Isabel Sama

Articles publicats al BILE

- “Más sobre protección a la infancia” num:435 (30-juny-1896)
- “Revista de revistas” (Col·laboració amb altres autors) num:450 (30-setembre-1897)
- “Revista de revistas” (Col·laboració amb altres autors) num454 (31-gener-1898)
- “Revista de revistas” (Col·laboració amb altres autors) num456 (31-març-1898)
- “Revista de revistas” (Col·laboració amb altres autors) num458 (31-maig-1898)
- “Revista de revistas” (Col·laboració amb altres autors) num462 (30-setembre-1898)
- “Revista de revistas” (Col·laboració amb altres autors) num463 (31-octubre-1898)
- “Revista de revistas” (Col·laboració amb altres autors) num464 (30-novembre-1898)
- “Revista de revistas” (Col·laboració amb altres autors) num541 (30-abril-1905)
- “Revista de revistas” (Col·laboració amb altres autors) num544 (31-juliol-1905)

4. Emilia Pardo Bazán

Articles publicats al BILE

- “Los niños en el teatro” num453 (31-desembre-1897)
- “Francisco Giner” num659-660 (28-febrer-1915)

5. Carmen L. Cortón y Viqueira

Articles publicats al BILE

- “Revista de revistas” (Col·laboració amb altres autors) num455 (28-febrer-1898)
- “La enseñanza superior de la mujer en Rusia, según la princesa Kropotkine” num467 (28-febrer-1899)
- “La enseñanza superior de la mujer en Rusia, según la princesa Kropotkine” (II) num468 (31-març-1899)
- “Nuevas tendencias en la educación de la mujer católica en Francia” num469 (30-abril-1899)
- “Revista de revistas” (Col·laboració amb altres autors) num551 (28-febrer-1906)
- “Revista de revistas” (Col·laboració amb altres autors) num554 (31-maig-1906)

“Revista de revistas” (Col·laboració amb altres autors) num559 (31-octubre-1906)

“Revue pédagogique (revista de revistas)” (Col·laboració amb altres autors) num622
(31-gener-1912)

“Revue pédagogique” num624 (31-març-1912)

“Revue pédagogique” num626 (31-maig-1912)

6. Mercedes Sardá y Ubarri

Articles publicats al BILE

“Félix Pécaut” num461 (31-agost-1898)

7. María Adam

Articles publicats al BILE

“La nueva escuela musical en Francia” num469 (30-abril-1899)

8. María Goyri

Articles publicats al BILE

“El próximo congreso feminista” num470 (31-maig-1899)

9. Lucina Hagman

Articles publicats al BILE

“La coeducación de los sexos en Finlandia” num471 (30-juny-1899)

10. Alice Pestana

Articles publicats al BILE

“La enseñanza agrícola de la mujer” num497 (31-agost-1901)

“Dos obras de regeneración” num502 (31-gener-1902)

“Dos obras de regeneración (Conclusión)” num503 (28-febrer-1902)

“El feminismo en Bélgica” num522 (30-setembre-1903)

“Josefina Butler” num569 (31-agost-1907)

“Notas pedagógicas de una excursión” num596 (30-novembre-1909)

“Observaciones sobre la enseñanza del Inglés” num 628 (31-juliol-1912)

“Observaciones sobre la enseñanza del Inglés (conclusión)” num 629 (31-agost-1912)

“La mejor obra de la Republica portuguesa” num665 (31-agost-1915)

“La enseñanza primaria y normal en Portugal” num666 (30-setembre-1915)

“Un tribunal para niños” num669 (31-deseembre-1915)

“Cómo funciona en Portugal la justicia para los niños” num674 (31-maig-1916)

“La Tutela correccional de los menores” (I) num685 (30-abril-1917)

“La Tutela correccional de los menores” (Continuación) num686 (31-maig-1917)

“La Tutela correccional de los menores” (conclusión) num687 (30-juny-1917)

“La escuela de detención” num695 (28-febrer-1918)

“Peligros del dualismo en la teoria de la fatiga” num697 (30-abril-1918)

“Relación de la delinquència juvenil con las industrias callejeras” num698 (31-maig-1918)

“Tribunales para niños” num699 (30-juny-1918)

“La primera enseñanza en Portugal” num700 (30-juliol-1918)

“La reeducación de los mutilados de la guerra: El Instituto de Santa Isabel” num702 (30-setembre-1918)

“La guerra y los niños” num704 (30-novembre-1918)

“En el protectorado del niño delincuente” num719 (29-febrer-1920)

“En el protectorado del niño delincuente” (II) num721 (30-abril-1920)

“El protectorado del niño deliciente” num 757 (31-març-1923)

“Justicia especial para niños” num759 (30-juny-1923)

“El tribunal espacial para niños” num 779 (28-febrer-1925)

“La minoria de edad penal” num782 (31-maig-1925)

“El protectorado del niño deliciente” num792 (31-març-1926)

“Eça de Queiroz” num838 (28-febrer-1930)

11. Emma Pieczynska

Articles publicats al BILE

“El problema de la educación sexual” num507 (30-juny-1902)

12. Gloria Giner de los rios

Articles publicats al BILE

“Excursión a San Jerónimo” num549 (31-deseembre-1905)

“Otra cúpula de influjo musulman en Francia: La cúpula de “Santa Croix” de Olorón”
num 792 (31-març-1926)

13. Elvira Alonso

Articles publicats al BILE

“Las “Crèches” en París” num582 (30-setembre-1908)

14. Matilde García de la Real

Articles publicats al BILE

“La educación y la enseñanza en las escuelas de niñas” num605 (31-agost-1910)

15. María Luisa Navarro

Articles publicats al BILE

“Alemania Zeitschrift für Kinderforschung (Revista para el estudio del niño)” num634
(31-gener-1913)

“Alemania Zeitschrift für Kinderforschung (Revista para el estudio del niño)
(Continuación)” num635 (28-febrer-1913)

“Alemania Zeitschrift für Kinderforschung (Revista para el estudio del niño)
(Continuación)” num637 (30-abril-1913)

“Alemania Zeitschrift für Kinderforschung (Revista para el estudio del niño) (Continuación)” num639 (30-juny-1913)

16. Alethea Zetes

Articles publicats al BILE

“Raimundo Ducan: un profeta de la nueva era” num636 (31-març-1913)

17. Laura Brackenbury

Articles publicats al BILE

“La enseñanza de la gramàtica” num641 (31-agost-1913)

“La enseñanza de la gramàtica (continuación)” num642 (30-setembre-1913)

18. María Montessori

Articles publicats al BILE

“El método de la escritura espontánea: como lo descubrí” num644 (30-novembre-1913)

“Registros físicos de los niños escolares” num645 (30-setembre-1914)

“Fundamentos psicológicos y pedagógicos del método Montessori” num813 (31-gener-1928)

19. Ana Margarita Armand Ugon

Articles publicats al BILE

“ Las escuelas agrícolas belgas para la mujer” num645 (30-setembre-1914)

20. M K Ulyanova (Mme. Lenin)

Articles publicats al BILE

“La educación de los adultos en la Rusia de los Soviets” num 721 (30-abril-1920)

21. Margarita Comas

Articles publicats al BILE

“La enseñanza elemental de las ciencias en Inglaterra” num 744 (31-març-1922)

22. Dolores Cebrán

Articles publicats al BILE

“El jardín botánico de una escuela inglesa” num 778 (31-gener-1925)

23. Parkhurst

Articles publicats al BILE

“Los principios del Plan Dalton” num 782 (31-maig-1925)

24. Elisa López Velasco

Articles publicats al BILE

“Algunos conceptos generales de la “Nueva Educación” num 794 (31-maig-1926)

“Algunos valores pedagógicos de la Instituciones Pestalozzianas” num 803 (28-febrer-1927)

“La práctica escolar en el V Congreso Internacional de Escuelas Nuevas” num835 (30-novembre-1929)

25. Gabriela Mistral

Articles publicats al BILE

“La escuela de servicio social” num 794 (31-maig-1926)

“La Escuela Obrera Superior de Bèlgica” num 815 (31-març-1928)

“El Dr. Declory, reformador de la escuela belga” num819 (31-juliol-1928)

“Libros escolares complementarios” num822 (31-octubre-1928)

“Los derechos del niño” num827 (31-març-1929)

26. Carlota Kelt

Articles publicats al BILE

“Las lecturas de nuestros niños” num 797 (31-agost-1926)

“Las colonias de vacaciones” num807 (30-juny-1927)

27. Marguerite A. Séchehayé

Articles publicats al BILE

“Los problemas de la lengua a la luz de una teoria nueva” (continuación) num 802 (31-gener-1927)

“Los problemas de la lengua a la luz de una teoria nueva” (conclusión) num 803 (28-febrer-1927)

28. Margaret Farquhar

Articles publicats al BILE

“La enfermera escolar y sus relaciones personales” num811 (31-octubre-1927)

29. Elena Key

Articles publicats al BILE

“El siglo de los niños” num 814 (29-febrer-1928)

30. P. Maza y santos

Articles publicats al BILE

“Psicología de la adolescencia en relación con la educación secundaria” num815 (31-març-1928)

“Psicología de la adolescencia en relación con la educación secundaria” num820 (31-agost-1928)

31. C. Luz Sifontes

Articles publicats al BILE

“Las Asociaciones de Padres y Maestros en los Estados Unidos: Origen, Desarrollo y Organización” num819 (31-juliol-1928)

32. Camilla Henríquez Ureña

Articles publicats al BILE

“Las ideas pedagógicas de Eugenio Hostos” num821 (30-setembre-1928)

33. Mary Dahney Dans

Articles publicats al BILE

“Trabajos presentados al V Congreso Panamericano del niño: I. Programas de las actividades en el “Kindergarden” y los primeros grados de la escuela primaria.” num821 (30-setembre-1928)

34. Anna E. Richardson

Articles publicats al BILE

“Trabajos presentados al V Congreso Panamericano del niño: II. Responsabilidad de la escuela en la enseñanza del cuidado del niño.” num821 (30-setembre-1928)

35. Elisabeth Huguenin

Articles publicats al BILE

“Ventajas de la coeducación” num 836 (31-diciembre-1929)

“Una experiencia de fraternidad entre jóvenes de ambos sexos” num838 (28-febrero-1930)

36. Madeleine Barré

Articles publicats al BILE

“El segundo milenario de Virgilio en el antiguo i en el nuevo continente” num 848 (31-diciembre-1930)

37. Zoraide Díez Abella

Articles publicats al BILE

“Los sordastros-mutismos-sordomutismos” num 852 (30-abril-1931)

38. Dionisia Areosa de Delfante

Articles publicats al BILE

“Organización de las escuelas al aire libre de España, Alemania e Italia” num857 (30-setiembre-1931)

39. Angels m. Suárez Pumeriezo

Articles publicats al BILE

“Importancia educativa de la gimnasia ritmica” num 860 (31-diciembre-1931)

40. Rosa Vajkal

Articles publicats al BILE

“La escuela maternal y la familia” num 860 (31-diciembre-1931)

41. Kathrym Seller

Articles publicats al BILE

“Desarrollo de los tribunales de menores” num 868 (31-agost-1932)

42. María Villalba Oliva

Articles publicats al BILE

“La educación de los niños anormales” num 869 (30-setembre-1932)

“La educación de los niños anormales” (continuación) num 870 (31-octubre-1932)

43. Emilia Margairan

Articles publicats al BILE

“Método global de lectura. Sus fundamentos psicológicos” (article en col·laboració amb Roberto Dottrens) num 871 (30-novembre-1932)

“Método global de lectura. Sus fundamentos psicológicos” (conclusión) (article en col·laboració amb Roberto Dottrens) num 871 (31-deseembre-1932)

44. María Sánchez Arbós

Articles publicats al BILE

“Los problemas de nuestra escuela. I- El paso de niños a otra classe” num 871 (30-novembre-1932)

“Los problemas de nuestra escuela. II- El problema del número de Alumnos” num 873 (31-gener-1933)

“Los problemas de nuestra escuela. III- Los programas escolares” num 875 (30-març-1933)

“Los problemas de nuestra escuela. IV- El ensayo de métodos” num 876 (30-abril-1933)

“Los problemas de nuestra escuela. V- El dominio de la clase” num 880 (31-Agost-1933)

“Los problemas de nuestra escuela. VI- La valoración personal del niño” num 882 (31-octubre-1933)

“Los problemas de nuestra escuela. VII- La asistencia escolar” num 884 (31-deseembre-1933)

“Los problemas de nuestra escuela. XI- El juego” num 888 (30-Abril-1934)

“Los problemas de nuestra escuela. X- Un mínimo de contenido en los alumnos” num 890 (30-juny-1934)

“Los problemas de nuestra escuela. XI- El programa en la escuela rural” num 895 (30-novembre-1934)

“Los problemas de nuestra escuela. XII- La preparación de las clases” num 897 (31-gener-1935)

“Los problemas de nuestra escuela. XII- El valor de lo pequeño” num 899 (31-març-1935)

“Los problemas de nuestra escuela. XII- El respecto al niño” num 901 (31-maig-1935)

“Los problemas de nuestra escuela. XIII- La colocación de los niños en la clase” num 903 (31-juliol-1935)

“Los problemas de nuestra escuela. XIV- El horario escolar” num 906 (31-octubre-1935)

“Los problemas de nuestra escuela. XV- La intervención de los padres en la escuela” num 908 (31-deseembre-1935)

“Los problemas de nuestra escuela. XVI- El trabajo manual” num 909 “31-gener-1936”

“Los problemas de nuestra escuela. XVII- Los libros” num 911 (31-març-1936)

“Los problemas de nuestra escuela. XVIII- El arte de perder el tiempo” num 913 (31-maig-1936)

“Los problemas de nuestra escuela. XIX- La sesión única” num 915 (31-julio-1936)

“Los problemas de nuestra escuela. XIX- La biblioteca escolar” num 917 (30-setembre-1936)

45. Margarita Gruny

Articles publicats al BILE

“Los lectores de la “Hora alegre” num 880 (31-Agost-1933)

46. Mercedes Rodrigo

Articles publicats al BILE

“La psicofisiología en la organización del tráfico” num 884 “31-deseembre-1933”

47. Susanne Veil

Articles publicats al BILE

“Los isótopos del hidrógeno y su separación efectiva” num 890 (30-juny-1934)

48. Juana Ontañón

Articles publicats al BILE

“La enseñanza de la Literatura española en la escuela primaria” num 890 (30-juny-1934)

“La enseñanza de la Literatura española en la escuela primaria” (Continuación) num 891 (31-juliol-1934)

“La enseñanza de la Literatura española en la escuela primaria” (Conclusión) num 892 (31-agost-1934)

49. Marie Thérèse Latsarus

Articles publicats al BILE

“El salvaje del Aveyron. El problema de la infancia deficiente” (I) num 900 (30-abril-1935)

50. Mlle. Claude Marq

Articles publicats al BILE

“El método educativo del Dr. Rudolf Steiner” num 907 (30-novembre-1935)

51. Carmen Conde Arbellan

Articles publicats al BILE

“Última visita a D. Manuel B. Cossío” num 912 (30-abril-1936)

52. Eusebia Martínez García

Articles publicats al BILE

“Don Francisco y el señor Cossío” num 918 (31-octubre-1936)